

УДК 342.92+346.16

С. І. Лекарь,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри податкової політики
Університету державної фіскальної служби України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ ТА ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Конкуренція забезпечує ефективне функціонування та розвиток економіки, стимулювання розвитку науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва, а також примушує виробників враховувати інтереси споживачів, сприяє досягненню компромісу між споживачами та виробниками.

Разом із тим, у сферах природних монополій конкуренція як механізм збалансування інтересів споживачів та виробників є неефективною, що обумовлює необхідність втручання держави для пошуку механізмів, необхідних для забезпечення ефективного функціонування товарних ринків сфер природних монополій.

Учасники ринків сфер природних монополій мають значні матеріальні та організаційні ресурси, гарантію наявності споживачів їхніх послуг і, внаслідок відсутності конкуренції, менше стимульовані знижувати собівартість вироблених ними послуг, ніж суб'єкти господарювання, що працюють на ринках в умовах значної конкуренції. Споживачі послуг у цих сферах не мають можливості обирати постачальників послуг і вимушені погоджуватись на запропоновані умови їх надання.

Отже, має застосовуватись виважене, прозоре та адекватне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, насамперед, з метою захисту інтересів споживачів. Регулювання їх діяльності має бути спрямоване на забезпечення ефективності функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їхніх товарів.

Ключові слова: економічна безпека, природні монополії, суб'єкти природних монополій, конкуренція.

У сферах природних монополій конкуренція як механізм збалансування інтересів споживачів та виробників є неефективною, що обумовлює необхідність втручання держави для пошуку механізмів, необхідних для забезпечення ефективного функціонування товарних ринків сфер природних монополій. Останнім часом дедалі частіше можна зустріти думку про те, що природні монополії не потрібні, а особливе державне регулювання в цій сфері неефективне. Окремі можновладці взагалі бажають відмовитись від природних монополій шляхом їх демонополізації та приватизації. У таких умовах варто зрозуміти, які особливості ринків природних монополій і чи обов'язково їх всі демонополізувати.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства в сфері природних монополій та визначення шляхів його вдосконалення.

Споживачами послуг суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на відповідних ринках сфер природних монополій, а також на суміжних з ними ринках, є практично все населення України. Вартість послуг, які надаються не безпосередньо фізичним особам, а суб'єктам господарювання, врешті-решт, відбивається у ціні на іншу послугу, що отримують фізичні особи.

Частка вартості товарів (послуг) суб'єктів господарювання, які виробляють (реалізують) товари (послуги на рин-

ку, що перебуває у стані природної монополії, у собівартості продукції інших підприємств може досягати 30—70 відсотків (зокрема, транспортна та енергетична складові).

Учасники ринків сфер природних монополій мають значні матеріальні та організаційні ресурси, гарантію наявності споживачів їхніх послуг і, внаслідок відсутності конкуренції, менше стимульовані знижувати собівартість вироблених ними послуг, ніж суб'єкти господарювання, що працюють на ринках в умовах значної конкуренції. Споживачі послуг у цих сферах не мають можливості обирати постачальників послуг і вимушені погоджуватись на запропоновані умови їх надання.

Отже, має застосовуватись виважене, прозоре та адекватне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, насамперед, з метою захисту інтересів споживачів. Регулювання їх діяльності має бути спрямоване на забезпечення ефективності функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів, як це передбачене Законом України «Про природні монополії».

Законодавство про природні монополії складається з Закону України «Про природні монополії», Повітряного кодексу України, Кодексу торговельного мореплавства України, законів України «Про захист економічної конкуренції», «Про транспорт», «Про трубопровідний транспорт», «Про залізничний транспорт», «Про ринок електричної енергії», «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг», «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», «Про ринок природного газу», «Про питну воду та питне водопостачання», «Про теплопостачання», інших законів України, що встановлюють особливості здійснення господарської діяльності у сферах природних монополій.

На жаль, галузеве законодавство відповідних сфер природних монополій та суміжних ринків не завжди встановлює підґрунтя для розвитку конкуренції у відповідних галузях.

Загальнотеоретичні аспекти теорії природної монополії та її державного регулювання розроблені й представлені в працях Дж. С. Мілля, А. Маршалла, Дж. Кларка, К. Р. Макконела, С. Л. Брю, В. К. Віскузі, Дж. М. Вернона, Дж. Е. Гарингтона.

Серед досліджень, в яких значну увагу приділено дослідженню проблеми монополізму та способів регулювання діяльності природних монополій, слід відзначити праці таких науковців як І. О. Анохіна, В. Д. Базилевич, О. О. Бакалінська, О. В. Безух, З. М. Борисенко, Л. Г. Кузьменко, Н. О. Саніахметова, К. Ю. Тотьєва, Г. М. Филюк.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України на сучасному етапі однією з основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України є неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці, а до основних напрямів державної політики з питань національної безпеки віднесене вдосконалення антимонопольної політики та механізму державного регулювання природних монополій [1].

Отже, визначення правових засад регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, пошук шляхів удосконалення такого регулювання є надзвичайно актуальним.

Так, відповідно до ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Як зазначає Н. М. Корчак, саме в такий спосіб держава намагається стимулювати правомірну, тобто добросовісну, поведінку (конкуренцію) учасників ринку з метою отримання прибутку в будь-якій незабо-

роненій сфері та з використанням дозво-
лених законодавцем засобів [2, с. 93].

Також у ч. 1 ст. 25 Господарського ко-
дексу України зазначається, що держава
підтримує конкуренцію як змагання між
суб'єктами господарювання, що забезпе-
чує завдяки їх власним досягненням здо-
буття ними певних економічних переваг,
внаслідок чого споживачі та суб'єкти
господарювання отримують можливість
вибору необхідного товару і при цьому
окремі суб'єкти господарювання не ви-
значають умов реалізації товару на
ринку.

Питання об'єктивної необхідності
державного захисту конкуренції стали
предметом досліджень: О. В. Безуха,
О. О. Бакалінської, О. М. Вінник,
С. А. Кузьміної, В. В. Качаліна,
О. І. Мельниченка, В. К. Мамутова,
Н. О. Саніахметової, К. Ю. Тотьєва,
С. С. Черненко та ін. Незалежно від того,
якою термінологією користуються на-
уковці та практики — «антимонопольне
регулювання», «державне регулювання
економічної конкуренції», «державне
регулювання конкуренції», «державне
регулювання процесами конкуренції»,
«державне регулювання ринків» — од-
ноставно під таким регулюванням вони
розуміють одну з форм державного регу-
лювання економічними процесами в ці-
лому як метод боротьби із порушеннями
правил конкуренції [2, с. 93].

Запорукою ефективності економіки є
поліпшення якісних і кількісних пара-
метрів середовища, в якому відбувається
взаємодія суб'єктів господарювання, та
дотримання останніми певних умов гос-
подарської діяльності. Одним із засобів
збалансування зазначених процесів є
підтримка та захист добросовісної кон-
куренції, формування цивілізованих від-
носин між виробниками, споживачами
та державою. В економічній теорії прий-
нято вважати, що для ефективного
функціонування ринкової системи по-
винні повноцінно працювати два най-
важливіших інститути — приватна влас-
ність і конкуренція [3, с. 4].

Завдання держави полягає не просто у
створенні умов для самої конкуренції, а

в забезпеченні якості конкурентних від-
носин [4, с. 23].

У правовому аспекті мету державного
регулювання конкуренції можна сфор-
мулювати як посилення суспільного гос-
подарського порядку (правового поряд-
ку). Іншими словами, суспільство за
допомогою конкурентних норм створює
для всіх без винятку учасників ринко-
вих відносин певні «правила гри». Останнє є сукупністю умов, форм і спосо-
бів господарювання. Метою ж формуван-
ня правил ринкової поведінки є сприя-
ння розвитку партнерських відносин в
умовах конкуренції [3, с. 95].

Природна монополія посідає вагоме
місце у системі економічних відносин та
забезпеченні добробуту населення. Такі
монополії виникають у сферах еконо-
міки, які характеризуються економією
від масштабів виробництва, що зростає.
Сутність і значимість цієї економії поля-
гає в тому, що її ефект поширюється на
всі сектори національного господарства,
усуваючи фактори стримування вироб-
ництва, якими можуть стати витрати і
ціни виробництва сировини, палива,
електроенергії, транспортних послуг
тощо.

Вважається, що природна монополія
існує через комбінацію розміру ринку і
характеристик галузевих витрат. Вона
існує, коли ефект розміру в процесі ви-
робництва товару є настільки великим,
що відповідний ринок може обслуговува-
тися єдиною фірмою. Якби природний
монополіст, наприклад, був поділений
на три окремі фірми для досягнення кон-
куренції, результатом цього обов'язково
було би збільшення загальних витрат ви-
робництва тієї ж кількості товарів, що
раніше вироблялися однією фірмою [5,
с. 321—322].

По-перше, природна монополія — це
особливий стан товарного ринку, який
характеризується певними економіко-
правовими показниками [5, с. 322]. Так,
зокрема: задоволення попиту на даних
ринках ефективніше за відсутності кон-
куренції (витрати виробництва на одини-
цю продукції суттєво знижуються зі
збільшенням обсягу виробництва); това-

ри (послуги), які виробляються (надаються) суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами; попит на даному товарному ринку на товари (послуги), які виробляються (надаються) суб'єктами природних монополій, менше залежить від зміни цін на цей товар, ніж на інші види товарів (нееластичний попит).

По-друге, режим природної монополії є винятковим різновидом державного регулювання економіки, зумовленого публічним інтересом.

З економічної точки зору, винятковість означає виведення окремих сфер господарювання з-під впливу суто ринкових, конкурентних механізмів саморегулювання, а з правової — обґрунтоване обмеження дії принципу свободи економічної діяльності з метою реалізації і захисту публічних інтересів шляхом державного регулювання. Таке обмеження застосовується з використанням двох правових засобів державного регулювання ринкових відносин — заборон і позитивних обов'язків.

Саме тому встановлення відповідного монопольного режиму означає введення особливого стану в окремому секторі економіки, що неможливо уявити собі без економічних і юридичних підстав [3, с. 324].

Функціонування природних монополій пов'язане з їх складною мережевою та інфраструктурною організацією. З використанням зазначених мереж здійснюється постачання продукції та послуг між віддаленими один від одного економічними агентами, забезпечення ними продукцією та послугами інших галузей економіки.

Мережі природних монополій можуть охоплювати значні території, а в їх обслуговуванні задіяна велика кількість працівників, отже, вартість побудови та утримання таких мереж тягне за собою суттєві капіталовкладення. Зазначене створює високі бар'єри входу на ринки природних монополій.

Аналіз інституційної структури природних монополій дає можливість виділити три рівні [6, с. 116].

Перший рівень інфраструктури становлять власне мережі, з використанням яких здійснюється доставка продукції і без яких вона або неможлива, або економічно недоцільна. Типовими прикладами таких мереж є залізничні колії, електромережі, трубопроводи, за відсутності яких постачання продукції скоротилося б до мізерної величини.

Другий рівень — операції — експлуатація тієї чи іншої інфраструктурної мережі. Так, до операцій на залізничному транспорті можуть бути зараховані, з одного боку, пересування поїздів, а з іншого — діяльність з обслуговування залізничного транспорту та підтримки його у робочому стані.

Третій рівень охоплює ринки, на яких відбувається узгодження попиту і пропозиції на послуги інфраструктурних мереж. Пропозиція на таких ринках формується під впливом пропускної спроможності мереж поставок, а попит — потоку засобів поставок, який залежить від їх обсягу.

Як зазначає І. О. Анохіна, для підвищення інвестиційної привабливості й ефективності діяльності суб'єктів природних монополій необхідне створення законодавства, що стимулює появу, становлення і розвиток конкурентних відносин, формування реального конкурентного середовища в окремих сегментах ринків природних монополій, де конкуренція можлива й економічно доцільна [7, с. 13].

Разом із тим, створення умов для розвитку конкуренції на ринках природних монополій ускладнене у зв'язку з наявністю як об'єктивних, так і суб'єктивних причин.

Так, основними причинами існування природних монополій є:

- високі бар'єри входу на ринок та виходу з нього;
- володіння рідкісними і важливими ресурсами;
- державне обмеження притоку нових фірм;
- обмежені географічними факторами межі ринку;
- економія на масштабах (суттєве зниження середніх витрат із збільшен-

ням обсягів виробництва, перевищення середніх витрат над граничними на всіх рівнях випуску);

— нееластичний характер кривої попиту на широкому діапазоні продажу (унікальність продукції) [8, с. 59].

Згідно з ч. 1 статті 28 Господарського кодексу України стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю продукції в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами господарювання, не можуть бути замінені у споживанні іншими, у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на такі товари, ніж попит на інші товари (послуги), — вважається природною монополією.

Особливість природної монополії в порівнянні, наприклад, зі штучною монополією, полягає у тому, що таке виключне право суб'єкта господарювання виникає не в результаті його конкурентної боротьби, а внаслідок визнання державою неефективності конкуренції на даному ринку. Власне кажучи, виключне право є результатом усунення і недопущення державою конкуренції на певному ринку. Тому було б вірніше вказувати, що природна монополія — це не стан товарного ринку, а різновид монополюального типу ринку [5, с. 328—329].

Разом із тим, як зазначає О. Безух, в Україні визначальною для стану природної монополії є не технологічні особливості, а воля держави, оскільки держава в ст. 5 Закону України «Про природні монополії» визначила у вольовому порядку сфери природних монополій [9, с. 203].

На відміну від ринків природних монополій, де природною є відсутність конкуренції, на суміжних ринках природними мають бути конкурентні відносини. Наприклад, на ринках надання послуг із перевезення вантажів і пасажирів, що є суміжними зі сферою природної монопо-

лії, можуть розвиватися два види конкуренції: конкуренція між різними видами транспорту і конкуренція між підприємствами в межах однієї галузі транспорту.

З одного боку, природні монополії є бажаними для суспільства (оскільки мають можливість забезпечувати порівняно з конкурентними умовами нижчий рівень цін за більш високого рівня пропозиції), а з іншого — за відсутності ефективного регулювання природна монополія здатна порушувати «правила гри» на ринку [8, с. 11—12].

Ринки природних монополій характеризуються низькою еластичністю попиту, оскільки споживач під тиском зміни ціни не може перейти до споживання іншої продукції (послуги), що, в свою чергу, дає можливість суб'єкту природної монополії нав'язувати свої не вигідні умови.

Якщо на конкурентному ринку з метою привабливості покупців йде постійна боротьба, яка змушує виробників підвищувати якість своїх товарів, то у сфері природних монополій таких прагнень майже немає. Тут зростання попиту, як правило, призводить до зростання цін, зменшення якості послуг. Тому, враховуючи роль цієї сфери в забезпеченні добробуту населення, її ключове місце в економіці країни, з одного боку, та потенційні можливості для зловживань — з іншого боку, держава повинна приділяти їй особливу увагу [9; 10, с. 209].

Поєднання всіх наведених чинників забезпечує природним монополіям досить вигідний режим існування. Вони мають такі економічні і юридичні переваги, які дозволяють нав'язувати свої, часто не вигідні вимоги контрагентам. Характерні порушення — завищення цін і тарифів, нав'язування умов договору, не вигідних споживачу, нав'язування непотрібних споживачу товарів, зниження якості продукції і якості обслуговування, встановлення бар'єрів доступу інших підприємців на потенційно конкурентні суміжні ринки тощо. Серед таких методів підприємницької поведінки природних монополістів, які дозволяють їм отримувати від споживачів максимальні

прибутки, найбільш витончений — метод встановлення різного роду дискримінаційних цін.

Споживачами послуг суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на відповідних ринках сфер природних монополій, а також на суміжних з ними ринках (наприклад, постачання електричної енергії, централізованого водопостачання та водовідведення, внутрішніх та міжнародних перевезень пасажирів залізничним, повітряним транспортом) є практично все населення України. Крім того, вартість послуг, які надаються не фізичним особам, а суб'єктам господарювання, врешті-решт, відбивається у ціні на іншу послугу, що отримують фізичні особи (наприклад, витрати на спеціалізовану послугу в аеропортах із забезпечення посадки, зльоту повітряного судна закладаються у вартість послуг перевезення пасажирів повітряним транспортом).

Учасники ринків сфер природних монополій мають значні матеріальні та організаційні ресурси, гарантію наявності споживачів їхніх послуг і, внаслідок відсутності конкуренції, менше стимульовані знижувати собівартість вироблених ними послуг, ніж суб'єкти господарювання, що працюють на ринках в умовах значної конкуренції. Споживачі послуг у цих сферах не мають можливості обрати постачальників послуг і вимушені погоджуватись на запропоновані умови їх надання.

Із розвитком науково-технічного прогресу окремі сфери, що раніше належали до природних монополій, перестають бути такими. Змінюються техніка, технології, організація виробництва, у результаті чого втрачається ефект масштабу виробництва, з'являються товари-замінники, створюються нові підприємства, які їх виробляють. Унаслідок цього в раніше монополізованих секторах поступово формуються ознаки конкурентного середовища [11, с. 22].

Отже, визначені у Законі України «Про природні монополії» сфери можуть вилучатись, назви їх — уточнюватися.

Згідно з ч. 2 ст. 28 Господарського кодексу України суб'єктами природної мо-

нополії можуть бути суб'єкти господарювання будь-якої форми власності (монополні утворення), які виробляють (реалізують) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії.

Тривалий період часу Законом України «Про природні монополії» було передбачене складання та ведення Антимонопольним комітетом України переліку суб'єктів природних монополій. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування повноважень державних органів у сферах природних монополій та у галузі зв'язку» від 07.06.2012 р. № 4910-VI до ст. 5 Закону України «Про природні монополії» були внесені зміни, згідно з якими зведений перелік суб'єктів природних монополій ведеться Антимонопольним комітетом України на підставі реєстрів суб'єктів природних монополій у сфері житлово-комунального господарства, що формуються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, а в інших сферах, в яких діють суб'єкти природних монополій, — національними комісіями регулювання природних монополій у відповідній сфері або органами виконавчої влади, що здійснюють функції такого регулювання до створення зазначених комісій.

Визначення суб'єктів природних монополій, насамперед, необхідне для здійснення попереднього їх регулювання регуляторами, тобто і визначати цих суб'єктів насамперед мають регулятори, що законодавчо закріплене зазначеними вище змінами. До Зведеного переліку включаються суб'єкти господарювання (юридичні особи), які виробляють (реалізують) товари на ринках, що перебувають у стані природної монополії та включені до реєстрів суб'єктів природних монополій у відповідних сферах органами, що здійснюють державне регулювання у сфері природних монополій.

Варто наголосити, що монополне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання на ринку є об'єктивною ознакою суб'єкта господарювання та існує незалежно від відображення цього факту в

Переліку підприємців-монополістів. Кожного разу при розгляді заяв і справ про порушення антимонопольного законодавства або про економічну концентрацію є необхідним дослідження ринків та визначення монопольного становища суб'єкта господарювання на них [2, 12].

Найбільш оптимальною схемою регулювання природних монополій є схема, відповідно до якої регулювання здійснює незалежний державний орган, оскільки в основному функції попереднього регулювання не притаманні конкурентному відомству, діяльність якого повинна концентруватись на забезпеченні захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, а аналіз розвитку відповідного ринку на перспективу здійснюється незалежним державним органом.

Законом України «Про природні монополії» передбачено, що державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах, визначених у ст. 5 цього Закону, здійснюється національними комісіями регулювання природних монополій, які утворюються і функціонують відповідно до цього Закону з особливостями, встановленими законом.

Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики, зокрема, в частині: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; сприяння розвитку добросовісної конкуренції; здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері публічних закупівель.

Природні монополії через їхню специфіку вимагають особливих форм державного регулювання, особливого правового режиму регулювання і контролю за діяльністю суб'єктів, що функціонують на таких ринках.

Завданням держави з урахуванням макроекономічної значущості галузей природних монополій має стати збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів. Насамперед, це попередження і припинення зловживань економічною владою суб'єктами господарювання на ринках природних монополій та на суміжних з ними ринках, а також — недопущення дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, які є антиконкурентними.

Необхідність у попередньому регулюванні діяльності ринків природних монополій зумовлена специфікою цих ринків, де ефективна конкуренція не може бути досягнута через застосування загальних приписів законодавства про захист економічної конкуренції.

Регулювання державою суб'єктів природних монополій, зокрема, зумовлене необхідністю: запобігання встановленню економічно необґрунтованих цін (тарифів); забезпечення необхідного рівня якості відповідних послуг (на таких ринках ймовірність заощадження за рахунок зниження якості більша через відсутність конкуренції); запобігання проявам монополістичної діяльності, тобто діям, що можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Законом України «Про природні монополії» визначається предмет державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій (ціни (тарифи) на товари, доступ споживачів до товарів, інші умови здійснення підприємницької діяльності), законодавством передбачене застосування широкого спектру засобів регулювання цих суб'єктів (ліцензування, регулювання цін і тарифів, технічне регулювання, державна допомога, державне замовлення, контроль за інвестиціями, застосування норм і лімітів, визначення умов здійснення діяльності, контроль за діяльністю).

Одним із найпоширеніших засобів регулювання діяльності суб'єктів природних монополій є регулювання цін (тарифів). Законом України «Про природні монополії» передбачене стимулююче регулювання як засіб державного регулювання цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках у сфері комбінованого виробництва електричної та теплової енергії, але не передбачається такого регулювання у жодній сфері галузі транспорту.

Порушення законодавства суб'єктами природних монополій поділяються на порушення спеціального законодавства про природні монополії та порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Разом із тим, не завжди визначений перелік порушень спеціального законодавства, такий перелік відсутній навіть у Законі України «Про природні монополії», у зв'язку з чим здійснення контролю за дотриманням законодавства може бути неефективним [11, 12]. Отже, було б доцільно внести відповідні зміни до законодавства, визначивши перелік порушень.

Найчастіше на ринках сфери природних монополій та суміжних ринках виявляються порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживання монополюючим (домінуючим) становищем.

Суттєва кількість порушень законодавства про захист економічної конкуренції на ринках природних монополій свідчить про існуючу недосконалість системи регулювання діяльності суб'єктів цих ринків, що призводить до недотримання балансу інтересів споживачів і суспільства, з одного боку, та об'єктів такого регулювання, з іншого боку.

Зазначене пов'язане з рядом чинників: невідповідністю існуючого регулювання принципам та ідеології регулювання, що закріплені у Законі України «Про природні монополії»; «відомчим» регулюванням; недосконалістю тарифного регулювання; відсутністю, як правило, серед пріоритетів та в планах діяльності центральних і місцевих органів

виконавчої влади, державних органів, що здійснюють регулювання в окремих сферах діяльності, органів місцевого самоврядування конкретних завдань щодо розвитку конкуренції; низьким рівнем правосвідомості у суспільстві тощо.

Висновки. Незважаючи на те, що останнім часом у суспільну свідомість вкладається думка про неефективність та непотрібність існування природних монополій, необхідність їх демонополізації та приватизації, ми вважаємо, що саме діяльність суб'єктів природних монополій забезпечує стабілізацію економічної ситуації в державі та є одним із важливих елементів забезпечення економічної безпеки України та її суверенітету. Інше питання — наскільки чинне законодавство в сфері регулювання і управління діяльністю суб'єктів природних монополій відповідає сучасним викликам та дозволяє відповідати на них. Ми вважаємо, що держава має зберегти можливість забезпечувати захист інтересів держави і суспільства, зокрема і за рахунок збереження контролю за стратегічними підприємствами, якими є суб'єкти природних монополій. Враховуючи наведене, з метою удосконалення та підвищення ефективності регулювання діяльності суб'єктів природних монополій необхідно:

— внесення змін до Закону України «Про природні монополії», а саме — доповнення обов'язків суб'єктів природних монополій обов'язком щодо недискримінаційного доступу інших суб'єктів господарювання до об'єктів інфраструктури суб'єктів природних монополій;

— внесення змін до Закону України «Про природні монополії» та до відповідних нормативно-правових актів галузевого законодавства щодо визначення переліку порушень законодавства;

— внесення змін до відповідного галузевого законодавства з метою включення положень, необхідних для відокремлення діяльності суб'єктів природної монополії від діяльності на потенційно конкурентних ринках;

— відмова від регулювання цін (тарифів) з використанням витратних методів

та запровадження стимулюючого регулювання як засобу державного регулювання цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій;

— вжиття заходів шляхом інформування громадськості (розміщення інформаційно-роз'яснювального контенту в

засобах масової інформації, в межах освітніх програм навчальних закладів) для підвищення правосвідомості у суспільстві з питань захисту конкуренції, повноважень відповідних органів влади щодо захисту та розвитку конкуренції.

Список використаної літератури

1. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015 // Офіц. вісн. України. 2015. № 43. Ст. 14. Ст. 1353.
2. Корчак Н. М. Цільове спрямування державної підтримки та захисту у сфері конкуренції // Юридичний вісник. 2010. № 4 (17). С. 93—96.
3. Бакалінська О. О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні: питання теорії та практики : монографія. / Київ: КНТЕУ, 2005. 179 с.
4. Дідківська Л. Теоретико-методологічні засади вдосконалення конкурентної політики держави // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. 2007. № 2 (25). С. 22—27.
5. Конкурентне право: навч. посіб. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 380 с.
6. Кокорев В. Институциональная реформа в сфере инфраструктуры в условиях естественной монополии // Вопросы экономики. 1998. № 4. С. 115—133.
7. Анохіна І. О. Правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. URL: <http://www.disslib.org/pravove-rehuljuvannja-dialnosti-sub-yektiv-pryrodneykh-monopolyi.html>.
8. Базилевич В. Д., Філюк Г. М. Природні монополії. Київ: Знання, 2006. 367 с.
9. Безух О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції в Україні: монографія. Київ: Науково-дослідний ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 270 с.
10. Конкурентна політика держави: підруч. для студ. магістратури економічних та юридичних спеціальностей та слухачів перепідготовки кадрів / З. М. Борисенко. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2013. 272 с.
11. Борисенко З. М. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. Київ: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2004. 36 с.
12. Кузьменко Л. Г. Світовий досвід регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та основні напрями вдосконалення їх регулювання в Україні // Наукові записки. Економічні науки. 2007. Т. 68. С. 40—46.

Лекарь С. И. Правовое регулирование деятельности естественных монополий и политика экономической безопасности государства.

Конкуренция обеспечивает эффективное функционирование и развитие экономики, стимулирование развития научно-технического прогресса, повышение эффективности производства, а также заставляет производителей учитывать интересы потребителей, способствует достижению компромисса между потребителями и производителями.

Вместе с тем, в сферах естественных монополий конкуренция как механизм сбалансирования интересов потребителей и производителей неэффективна, что обуславливает необходимость вмешательства государства для поиска механизмов, необходимых для обеспечения эффективного функционирования товарных рынков сфер естественных монополий.

Участники рынков сфер естественных монополий имеют значительные материальные и организационные ресурсы, гарантии наличия потребителей их услуг и, вследствие отсутствия конкуренции, меньше стимулированные снижают себестоимость производимых ими услуг, чем субъекты хозяйствования, работающие на рынках в условиях значительной конкуренции. Потребители услуг в этих областях не имеют возможности выбирать поставщиков услуг и вынуждены соглашаться на предложенные условия их предоставления.

Итак, должно применяться взвешенное, прозрачное и адекватное регулирование деятельности субъектов естественных монополий, прежде всего, с целью защиты интересов потребителей. Регулирование их деятельности должно быть направлено на обеспечение эффективности функционирования рынков, находящихся в состоянии естественной монополии, на основе сбалансирования интересов общества, субъектов естественных монополий и потребителей их товаров.

Ключевые слова: экономическая безопасность, естественные монополии, субъекты естественных монополий, конкуренция.

Lekar S. I. Legal regulation of natural monopolis and the policy of economic security.

The competition provides efficient functioning and development of the economy, stimulating development of scientific and technological progress, improving production efficiency, as well as forcing manufacturers to take into account interests of consumers, and facilitates compromise between consumers and entrepreneurs.

Along with it in the fields of natural monopolies competition as a mechanism of balancing the interests of consumers and entrepreneurs is inefficient. This necessitates the intervention of the state to find mechanisms, which are necessary to ensure effective functioning of the commodity markets in the spheres of natural monopolies.

The consumers of economic entities services operating on the respective markets of natural monopoly fields, as well as functioning on adjacent markets, are actually the whole population of Ukraine. The cost for services offered to individuals indirectly but through business entities is ultimately reflected in the price for another kind of service received by individuals.

The share of value for goods (services) of economic entities that produce (sell) goods (cost of services production on market being in the status of natural monopoly, on another enterprise may reach 30—70 percent (in particular, transport and energy components).

The participants on natural monopoly markets have significant material and organizational resources, the assurance of availability of consumers for their services and, due to lack of competition, are less incentivized to reduce the cost of services produced by them than the entities operating on the markets in a highly competitive environment. Consumers of services in these spheres are unable to choose service providers and are forced to agree to the proposed terms of service.

Therefore, reasonable, transparent and adequate regulation of the original monopoly entities activities should be applied, and foremost, in order to protect interests of consumers. The regulation of their activities should be aimed at ensuring efficient functioning of markets that are in the status of natural monopoly on the basis of balancing the interests between society, subjects of natural monopolies and consumers of their goods.

Key words: economic security, original (natural) monopolies, subjects of natural monopolies, competition.